

**DE LA BASARABIA
LA REPUBLICA MOLDOVA.
FRĂMÂNTĂRI PERSONALE
ÎN CONTEXTUL
EVENIMENTELOR
ISTORICE**

Academician Valeriu PASAT

Onorată asistență!

După cum s-a anunțat, subiectul pe care vreau să-l desfășor în fața Dvs. sună astfel: *De la Basarabia la Republica Moldova. Frământări personale în contextul evenimentelor istorice.*

De ce țin să dezvălui **aspecte anume ale acestei teme?**

Pentru că tocmai acest subiect **este de importanță majoră, vitală**, pentru Republica Moldova. Totodată, chestiunea anunțată trezește un interes viu al cercetătorilor, dar și al politicienilor, economiștilor din alte țări, vecine sau mai îndepărtate. **Această problemă mă frământă** de mai mulți ani, poate cu deosebire însă în ultimul timp, când evenimentele de la noi capătă viteze și direcții inedite, nebănuite chiar acum câțiva ani.

Firește, orice temă, orice subiect, poate fi abordat, cu maximă corectitudine, din mai multe unghiuri de vedere, punându-se accentul pe un aspect sau altul. Personal, m-am gândit să aduc astăzi la cunoștința Dvs. următoarele aspecte sau fațete ale temei abordate în această prelegere: **a) Dificultăți de percepere** a subiectului; **b) Caracterul istoric de „provincie rătăcitoare”** al Basarabiei; **c) Statalitatea incompletă** sau (pentru cei care nu acceptă termenul „statalitate”) **organizarea de stat incompletă** a spațiului geopolitic hărăzit Republicii Moldova; **d) Cine și cum au condus RSS Moldovenească** încât au adus-o acolo unde au adus-o?; **e) Formele de rezistență a poporului față de regimul totalitar** instaurat cu forța și, dintre aceste forme, eu **aș evidenția în mod deosebit credința strămoșească**, atașamentul basarabenilor față de religia ortodoxă; **f) În fine**, aș vrea să mă refer la **„matricea moldovenească”** ca o prezență continuă în istoria neamului nostru, dar mai ales **pe segmentul istoric de la independență până la afirmarea ca stăpân al statului propriu.**

Nu cred că voi face în această alocuțiune niște descoperiri deosebite, cel puțin pentru colegii istorici. Nici nu pretind statutul unui deschizător de

drumuri în tematica abordată acum, în fața Dvs. Ar fi incorect să afirm că tema respectivă ar fi neglijată de alți colegi de breaslă, că nu ar fi suficient abordată la noi: la Chișinău, Bălți, Cahul, Comrat etc. Ceea ce pot spune cu certitudine este că în abordarea și dezvoltarea acestui subiect la noi există, ba chiar persistă unele dificultăți.

1. Dificultăți de percepere a subiectului

Inconveniente în discernerea, înțelegerea și disecarea acestei teme au mai multe cauze, motivații, explicații, justificări.

Cu aproape 22 de ani în urmă Uniunea Sovietică s-a destrămat. Comunismul s-a scufundat în vârtoarea istoriei, lăsându-ne probleme pe care nu a reușit să le soluționeze și întrebări la care nu a putut găsi răspunsuri. Moldova și-a dobândit independența.

Trecutul ei sovietic a devenit arena unei aprige lupte politice ce se desfășoară și astăzi sub sloganul reinterpretării istoriei. Istoricii și politicienii, adversarii și apărătorii trecutului comunist erau uniți pe atunci de faptul că ei toți știau prea puțin despre acest trecut. Acuitatea și tensiunea discuțiilor cu privire la istoria RSS Moldovenești erau invers proporționale cunoștințelor noastre despre această istorie.

Cu cât mai puțin se știa, cu atât mai aprins se discuta, oponentii politici împroșcându-se cu acuzații și etichetări jignitoare. Manualele vechi, sovietice, de istorie li se contrapuneau amintirile personale și perceperea, bazată pe aceste memorii, a falsității propagandei comuniste. Pentru a demola trecutul, frământările personale și o percepere bazată pe ele erau suficiente. Or, după cum s-a dovedit mai apoi, a edifica ceva nou pe un fundament atât de fragil, cum sunt memoriile, este imposibil.

Până în 1991 nu s-a studiat serios, multilateral perioada sovietică a istoriei moldovenești. Noi nu aveam pe ce ne sprijini, din care motiv reevaluarea trecutului și rescrierea istoriei au fost făcute de către elita noastră intelectuală, de către cercetătorii și politicienii noștri, repede, radical și... fără a se uita în arhive. Atunci, cu peste 20 de ani în urmă, aceasta părea a fi o inevitabilă „boală a copilăriei”. Din păcate, până în prezent noi nu am depășit nici pe departe această maladie.

La începutul actualei guvernări, a fost creată o Comisie pentru studierea și evaluarea regimului comunist totalitar din RSS Moldovenească. Fără a diminua inteligența și talentul mult stimaiților mei colegi – istorici, juriști, filologi, scriitori, economiști ș.a., care și-au dat acordul să participe la activitatea acestei comisii, totuși consider că **o sarcină incorect formulată nu poate fi corect soluționată.** O comisie, oricine ar fi membrii ei, nu poate în trei-

patru luni să dea o sentință clară, – de acuzare sau de îndreptățire – unei perioade istorice atât de mari.

Așa ceva a mai fost. În Rusia. În timpul lui Elțin. Acolo a activat o comisie similară, cu mari împuterniciri, cu un buget solid. Acea comisie aduna „materiale compromițătoare” și chiar pregătea un proces de judecată asupra PCUS. Membrii ei au adunat documente numeroase și foarte interesante. Însă niciun fel de „adevăr deosebit” în safeurile fondurilor speciale de arhivă nu a fost găsit. Judecata a eșuat. Nimeni nu a înțeles nimic până la capăt. Vorba e că **nicio comisie și nicio judecată nu rezolvă problemele conștiinței istorice de sine a poporului și nu descoperă adevăruri istorice.**

De fapt, despre ce este vorba? Reiese că guvernarea actuală, dorind să-și neutralizeze principalul oponent, aproape că a pregătit o judecată asupra lui Voronin pentru crimele comunismului sovietic. Însă Voronin oricând se poate spăla pe mâini de acuzații pentru asemenea crime. Și atunci, care a fost rostul unei asemenea comisii? Ce a dat aceasta? Unde sunt rezultatele științifice ale unei echipe de cercetători? De ce nu putem beneficia până în prezent de roadele acestei activități?

Se creează impresia că **și aici noi ne-am remarcat prin individualismul nostru specific, cu coloratură pur moldovenească.** Doar unii, cu același entuziasm, ar încerca să dea în judecată și pe adepții unirii cu România pentru greșelile și chiar crimele comise de Nicolae Ceaușescu. Ce adevăr se poate afla în general organizând o comisie căreia i se pune în sarcină ca în câteva luni (imediat!) să clarifice „adevărul” total și definitiv, adevăr cunoscut aprioric celor ce au comandat asemenea cercetări? Mie îmi este mai ușor decât altora să înțeleg cum se termină o asemenea limpezire a „adevărului”, dacă acesta, adevărul, este căutat la indicația unei conduceri (de stat, de partid, de grup etc.) care știe foarte bine de ce are nevoie ea în realitate.

A ne imagina poporul nostru care, zi de zi, an de an, în necazuri și bucurii, a trăit 50 de ani „comuniști” numai ca o victimă a crimelor comuniste este ca și cum ai da o sentință nedreaptă unui om; aceasta înseamnă a șterge anumiți ani din istoria națiunii, a lipsi de sens viața câtorva generații. **Sunt convins că a venit timpul să trecem peste certurile istorico-politice, de care ne-am săturat, ale elitelor politice și intelectuale din Moldova, despre trecutul „rău” sau „bun” într-o dimensiune a cunoașterii concret istorice.** E timpul să examinăm „problemele blestemate”, cum le zic rușii, ale istoriei Moldovei nu numai în contextul obișnuit și mai mult sau mai puțin clar al terorii deportărilor, colectivizării forțate ș.a.m.d., dar și în formatul istoriei sociale a țării, al

modului de viață, al obiceiurilor și cutumelor sociale ale elitelor și ale poporului în perioada stalinistă și în cea poststalinistă a existenței republicii noastre.

În cazul meu, regândirea trecutului sovietic, bazată exclusiv pe reconstruirea faptelor, pe o cercetare și studiere minuțioasă a documentelor de arhivă, a durat mai bine de 20 de ani. Nu pot să nu vă mărturisesc că, atunci când am început această muncă, nici prin cap să-mi treacă ce rol important va avea în aceste studii de-a binelea academice experiența mea personală de implicare în conducerea de stat a noii Moldove. Și, desigur, cu 20 de ani în urmă nu-mi puteam imagina că dintr-un istoric ce studiaza mecanismul represiunilor regimului comunist eu însumi voi fi transformat într-un deținut politic...

2. Provincia rătăcitoare

Politicienii noștri, iar după ei și istoricii, tot ai noștri, nereușind să se debaraseze de vechile obișnuințe, se complac în a pune în discuție diferiți termeni și diferite definiții. Anul 1940 – ce a fost atunci? Reunire? Ocupație? Incorporare? Anexare? Sau poate altceva?

Există, la acest capitol, o multitudine de termeni, unii termeni aflându-se în flagrantă contradicție, de unde o și aprigă „bătălie terminologică”. Vom menționa că această „bătălie terminologică” nu este caracteristică numai pentru noi. Pe tema dată „se încrucișează spadele”, se poartă polemici aprinse și în Țările Baltice, și în Ucraina, și în Bielorusia. Ba chiar și în Armenia, Georgia și Azerbaidjan – în aceste ultime țări, desigur, referitor la anii '20 ai secolului trecut. În opinia mea, se pierd prea multe energii pentru delimitări de ordin terminologic care își au un rost, dar nu unul esențial, decisiv, pentru stabilirea adevărului istoric. Nu ar fi mai bine, oare, să canalizăm aceste energii pentru o dezvoltare minuțioasă, amănunțită, strict documentară a contextului istoric în care s-au produs evenimentele de restriște din vara anului 1940? **Căci, anul 1940 – aici nu mai pot exista îndoieli, opinii diferite, contradictorii – așadar, anul 1940 este o perioadă de ruptură, care trebuie studiată după o acumulare de materiale nevalorificate, necunoscute încă, ce ne vor ajuta să o elucidăm în toată complexitatea ei.**

Să facem o succintă trecere în revistă a celor ce s-au întâmplat atunci. Un stat, anume Rusia, numită pe atunci URSS, bazându-se pe pactul Molotov-Ribbentrop, a preluat de la alt stat, România, provincia Basarabia. Din partea Rusiei aceasta nu era prima anexare a teritoriului din stânga Prutului. Doar noi, **niciodată, până în 1940, nu am avut o organizație statală de sine stătătoare. Și am trecut așa de**

la unii la alții, nu ca un stat, ci ca un teritoriu de frontieră, în cel mai bun caz ca o provincie. Mai întâi, ne-au împărțit Rusia și Sublima Poartă. În 1812, în urma victoriei Rusiei în războiul ruso-turc, conform Păcii de la București, pământurile noastre au trecut la Rusia. În 1856, urmare a înfrângerii Rusiei în Războiul Crimeii, în Basarabia a fost trasată o nouă linie de frontieră și trei județe de la sud au fost retrocedate Principatului Moldovei, care se mai afla sub autoritatea Sublimei Porți. În 1878, conform tratatului de la Berlin, aceste județe au trecut din componența României – în componența Imperiului Rus. În sec. XX, după cum știți, au început așa-numitele intrări benevole: mai întâi, în 1918, a Republicii Democratice Moldovenești – în componența României, prin pierderea suveranității convenționale; apoi, în 1940 – a Basarabiei în componența Rusiei (URSS), în calitate de RSS Moldovenească.

Din păcate, nu putem înțelege că **nici varianta „turco-română”, nici varianta „ruso-sovietică” de preluare a teritoriului basarabean și a apartenenței lui de stat nu pot fi descrise, în principiu, prin noțiunile „ocupație” sau „anexă”, deoarece, pentru a alege între aceste definiții noi trebuie să părăsim terenul propriu, al statului Republica Moldova, și să adoptăm punctul de vedere al României Mari sau pe cel al Imperiului Rus, care au luptat îndelung pentru provincia Basarabia.** Și mai interesant se întâmplă cu așa-numitele „intrări benevole”. În primul caz (1918, România), decizia a fost luată de Republica Democratică Moldovenească, care a renunțat benevol la suveranitate, fie aceasta și iluzorie, transformându-se în provincie a României. În al doilea caz (1940, URSS), „intrarea benevolă” („reunirea”) ca rezultat politic al unei tranzacții și al unui compromis de situație dintre URSS și Germania nazistă, dintre Stalin și Hitler **s-a încununat cu crearea – convențională, incompletă, limitată, „sovietică” – a unei forme de stat în cadrul căreia a crescut elita națională politică și intelectuală ce a condus poporul nostru, după destrămarea URSS, spre statul moldovenesc suveran.** E de menționat faptul că ambele „intrări benevole” au avut loc în situații când pe teritoriul Basarabiei se aflau trupe militare străine.

Am putea să ne limităm la cele spuse, dar numai dacă privim istoria Moldovei sovietizate punându-ne ochelari de cal... politici. Însă istoria nu este numai ceea ce servește politiciii, mai exact este cu totul altceva decât ceea ce servește politiciii. Istoria este poporul și cultura lui. Și din acest punct de vedere, **inclusiv Basarabiei în URSS ca o republică unională constituie un eveniment cu mai multe semnificații importante pentru poporul nostru**

decât cred unii politicieni contemporani atât comuniști, cât și anticomuniști. Acest eveniment, mai ales la începuturi, era perceput altfel decât astăzi. Au fost destui basarabeni care i-au întâmpinat pe sovietici cu flori, cu urale, cu entuziasm, așteptând, sperând sincer că lucrurile se vor schimba în bine, că pe plaiul natal se va instaura o dreptate socială pentru majoritatea absolută a populației. Alta e că destul de repede aceste așteptări și speranțe în mare parte s-au spulberat.

După cum poate știți, am consumat nu puține energii și timp pentru a face cunoscute contemporanilor noștri din Republica Moldova și din Europa chiar, viața și creația Eufrosiniei Kersnovski. Ca editor și prefațator al volumului cu jurnalele și desenele E. Kersnovski – *Сколько стоит человек* (Moscova, 2006) – am fost invitat de către președintele Consiliului Europei, pentru a prezenta această carte neobișnuită, apreciată în Rusia, în 2007, drept cea mai bună la compartimentul „Memorii”. Peste un an a apărut versiunea în italiană a acestei cărți, în prezent se lucrează la traduceri în limbile engleză, franceză și germană. M-am simțit onorat și mândru că la cel mai înalt forum european, în prezența unor politicieni și savanți de seamă, am putut vorbi despre istoria noastră din a doua jumătate a sec. al XX-lea, prin prisma acestei cărți a unei personalități de excepție, cum este Eufrosinia Kersnovski, care, în opinia mea, trebuie considerată o valoare de talie europeană.

În 1940 ea nu s-a refugiat în dreapta Prutului și foarte curând a devenit o victimă a primelor represii staliniste în Moldova. Însă când trupele sovietice abia intraseră în Basarabia, E. Kersnovski era convinsă că în URSS va putea „să se bucure de bunul nume, apoi de respect, apoi de încredere și, în cele din urmă, de o recunoaștere deplină”. Astfel, ca și alți basarabeni nemulțumiți de regimul din România, ea a eșuat în așteptări și speranțe pentru o viață mai bună. Speranțele pentru o viață mai bună s-au îndreptățit doar pentru generația următoare, fie și parțial și abia la un deceniu după obținerea de către Moldova a organizării de stat incomplete, sovietice.

Vom mai menționa că Eufrosinia Kersnovski a avut un destin „de coloratură basarabeană” din perioada unei rupturi dramatice în istoria Basarabiei, care a marcat adânc viața de mai departe a poporului nostru. O ruptură ce ar trebui cunoscută și luată în calcul, doar ea, ruptura aceasta, într-un fel specific, se repetă iarăși, din 1991 încoace.

3. Organizarea de stat (statalitatea) incompletă

Noi, cei din arealul fluviilor Prut și Nistru, **niciodată nu am fost un stat de sine stătător.** Noi

prea mult timp am fost o provincie și, cu părere de rău, în linii mari, aceeași am rămas și acum. Acest gând trist mi-a venit nu numai și chiar nu atât în urma cercetărilor mele istorice. Gândul acesta s-a înfiripat și în urma observațiilor personale asupra vieții politice din Moldova de după anul 1991; din conștientizarea tendinței noastre comune, ascunse, de a ne sprijini pe experiențe străine; de a ne lipsi de cel puternic și bogat; din înțelegerea dorinței subconștiente și, concomitent, a fricii elitelor noastre de a (nu) se „reuni” – ba cu România, ba cu Rusia.

Noi niciodată nu am raționat în categoriile independenței și suveranității politice. Tocmai din această cauză decurge atât de greu trecerea noastră spre ceea ce se numește în lingvistica contemporană *cod operațional*; în cazul dat, mă refer la codul operațional „*independentă*”. Am purces la cercetarea istorică a acestor probleme atunci când am înțeles importanța netrivială a unui fapt simplu: unicul stat fie și incomplet, dar cu parlamentul său, cu guvernul său, fie acestea controlate de la Moscova, a apărut la noi după anul 1940. Numai după 1940. Ce fel de stat a fost acesta – am vrut să aflăm pentru că, iertat să-mi fie calamburul, **caracterul său incomplet de ieri, constituie cauza principală a caracterului incomplet al vieții politice de astăzi, de la noi...**

URSS, ca succesoare a Imperiului Rus, nu s-a împăcat cu pierderea Basarabiei în 1918. Și nu e de mirare că deja în octombrie 1924, abia trăgându-și sufletul după războiul civil, comuniștii au altoit la „pomul republicilor-surori sovietice” ramura viitoare republici unionale – RASSM, în componența RSS Ucrainene. A fost una dintre formele politicii leniniste – poate nu cea mai importantă – de refacere a Imperiului Rus în formulă nouă, comunistă. În cazul nostru, această „formulă comunistă” ne-a permis în 1940 să facem primul pas important spre crearea statului moldovean. Provincia basarabeană a obținut un nou statut – a devenit republică unională în componența URSS, adică a obținut, iertați-mi din nou calamburul, **o organizare completă de stat incomplet (statalitate incompletă), care a făcut-o formal egală cu Rusia și cu celelalte republici unionale din cadrul URSS.**

Dar ce reprezenta această egalitate convențională de tipul anului 1940? În noua mea carte *RSS Moldovenească în epoca stalinistă. 1940-1953* (Chișinău, Editura „Cartier”, 2011) am scris despre aceasta destul de mult. „Egalitate” în represiuni, „egalitate” la deportări, „egalitate” la înjosiri. Acum mă voi limita la enumerarea câtorva fapte simbolice.

Faptul întâi. August 1940. La ședința Sovietului Suprem al URSS se pune în discuție chestiunea despre „intrarea benevolă” a Moldovei. Ia cuvânt repre-

zentantul Moldovei. Am citit și recitat de zeci de ori stenograma acelei ședințe. Nu vă puteți imagina ce am descoperit acolo: reprezentantul Moldovei ține discursul în limba maternă, nu în rusă. Fără traducerel? Da... Adică, totul este clar dinainte ce ar fi putut spune un moldovean în Sovietul Suprem al URSS...

Al doilea fapt. Drapelul de stat. Egalitatea atunci se exprima prin aceea că toate drapelurile republicane erau de culoare roșie. Și doar niște mici însemne în colțul superior indicau apartenența drapelului la o republică sau alta. Toți suntem roșii – sugera logica de atunci. Nuanțele naționale nu aveau nicio importanță.

Al treilea fapt. Primul Imn de Stat al RSSM. În Moldova nimeni nu-l discutase și nu-l ascultase până nu au fost puși să-l interpreteze. Doi poeți și un compozitor au compus fugața imnul, aprobat în 1945 la o ședință a Biroului Politic al CC al PC(b) din toată Uniunea. Cântați, moldoveni... Ascultați, vă rog, ce trebuiau să cânte pe atunci conaționali noștri. Nu știu, veți râde sau vă veți întrista, dar, vorba unui proverb rusesc: „из песни слов не выкинешь”, adică nu poți scoate cuvintele din cântec (cu atât mai mult dintr-un imn!):

„Pe drumul luminii, cu Lenin și Stalin,
Robia boierilor crunți am învins.
Pe noi din izbândă-n izbândă-nainte
Ne duce slăvitul partid comunist!”

Conducerea Uniunii Sovietice se remarcă în genere printr-o lipsă de tact politic față de RSSM, și principalul – în probleme cu mult mai importante decât simbolurile politice de care am vorbit. Cum s-ar explica, de exemplu, trimiterea „în numele scopurilor comuniste supreme” și al „ internaționalismului proletar”, în România, a unor eșaloane, inclusiv cu cereale moldovenești? Mai întâi în septembrie 1945 - mai 1946, adică în ajunul „marii foamete”, iar apoi în iunie-august 1947, în perioada de vârf a distrofiei și morții prin înfometare...

Nu mai vorbesc despre colectarea cerealelor din recolta anului 1946, care nu trebuia în genere să aibă loc. Căci, chiar dacă toată recolta de cereale din 1946 ar fi rămas în republică, populația ei oricum era amenințată de foamete. Anume foametea care a lătit la maximum prăpastia dintre popor și autorități – fie ele venite, fie locale – arătând autorităților, pe de o parte, limitele răbdării poporului care doar la prima vedere era nepuizabil, iar pe de altă parte, întipărend în memoria populară experiența reală a rezistenței și confruntării cu acțiunile nedrepte ale „nacialnicilor”: atacuri la depozite de cereale pentru a lua cu forța pâine; boicotarea în grup a muncii colective; foi volante și proclamații antiguvernamentale; tentative de zădăr-

nicire a alegerilor și nimicirea buletinelor electorale etc. Moldovenii au arătat autorităților că teroarea și violența, chiar și înăbușirea oricăror forme de opoziție nu pot anihila capacitatea poporului de a opune rezistență cel puțin până atunci când el, poporul, nu va fi adus la epuizare totală prin foamete.

„Puterea sovietică acordă ajutor populației înfometate, spuneau reprezentanții intelectualității din sate, însă acest ajutor este prea puțin eficient. Poporul moare de foame. Și în alte țări a fost recoltă proastă, dar nu mureau atâția. Așa o mortalitate ca la noi, acum, poate fi numai sub puterea sovietică.” Autoritățile oricărui stat funcțional (autentic, „complet”) ar fi preferat să țină cont de asemenea verdicte. Însă cele mai importante probleme ale vieții moldovenilor continuau a fi rezolvate departe, la Moscova, ignorându-se opinia moldovenilor, pe care, la drept vorbind, aceștia nici nu o prea aveau, sau nu o expuneau, temându-se să nu-și piardă fotografiile, funcțiile, privilegiile.

Este clar pentru oricine că Stalin i-a folosit pe părinții și bunicii noștri în interesul „comunismului mondial” și al politicii imperiale a URSS. Însă conducătorii noștri supremi „de partid și de stat” să nu fi vrut oare, să nu fi putut și nici măcar să nu fi încercat să obțină anumite beneficii din noua organizare statală, fie și incompletă, pentru noua Moldovă, fosta Basarabie? Uneori încercau. Însă mereu anemic și nesigur... Aproximativ așa cum au solicitat Moscovei ajutor în anii de foamete. Aceasta nu trebuie să ne mire. În cadrul paradigmei de stat staliniste care excludea orice șansă de a obiecta lui Stalin și care mai presupunea aprobarea prealabilă a soluțiilor care îi plăceau lui, era extrem de dificil a apăra interesele naționale ale Moldovei. Cu atât mai mult cu cât statutul noii conduceri de la Chișinău nu „trăgea” până la nivelul unei comunicări directe cu conducătorii PCUS și ai URSS. Este semnificativ faptul că niciunul dintre conducătorii RSSM nu a fost primit de Stalin, chiar dacă această dorință exista; liderii de la Chișinău au făcut și cereri, și încercări de a obține audiență la „tătucul popoarelor”. Pentru comparație, vom menționa că același Stalin i-a primit în audiență, și nu o singură dată, pe conducătorii republicilor baltice, care, în cadrul URSS, aveau exact același stat ca și RSSM.

Aceasta s-a manifestat cu toată claritatea și în soluționarea chestiunii despre frontierele nou-createi RSSM. **Dacă RSSM ar fi fost creată din teritoriul fostei RASSM și cel al Basarabiei, ea ar fi avut o suprafață de 53,6 mii km² (45,1 mii km² – Basarabia și 8,5 mii km² – RASSM), și nu 33,7 mii km², cât are astăzi. În plus, ar fi avut ieșire la Marea Neagră. Din păcate însă, aceas-**

ta nu s-a întâmplat deoarece au intervenit conducătorii Ucrainei, care aveau un statut partinic și de stat superior și mai aveau trecere în birourile cele mai înalte din Kremlin. La 22 iulie 1940, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al Ucrainei M. Greciuha a trimis la Sovietului Suprem al URSS o „Notă despre proiectarea frontierei de stat a RSS Moldovenești în partea de teritoriu ce se mărginește cu RSS Ucraineană”. Acest Greciuha a „fundamentat” pretențiile Ucrainei asupra județelor litigioase din sudul Basarabiei – Cetatea Albă și Ismail. Pentru a-și argumenta punctul de vedere, Greciuha a declarat neveridice datele recensământului românesc din 1930. El a folosit alte cifre, mai convenabile conducerii Ucrainei, despre componența națională a populației din fosta Basarabie, ca printre altele unindu-i pe ucraineni și pe ruși într-un singur grup. Ghidându-se de asemenea „argumente”, Greciuha a putut justifica transmiterea către RSS Ucraineană a opt raioane și a unor soviete sătești populate, după spusele lui, „masiv de către ucraineni”.

„Propunerile Comitetului Regional Moldovenească, Consiliului Comisarilor Poporului și Prezidiului Sovietului Suprem al RASSM de stabilire a frontierelor RASSM”, elaborate, se vede, în cam același timp, se deosebeau substanțial de propunerile lui Greciuha. Conducerea RASSM a căzut de acord să cedeze Ucrainei trei raioane din RASSM (Kodâma, Balta și Pescensk), însă la sud se adăuga includerea în componența RASSM a plaselor Reni, Bolgrad, Ismail și a or. Ismail. În continuare granița RASSM pe râul Nistru se presupunea a fi stabilită potrivit granițelor existente ale județelor Cetatea Albă, Cahul și Tighina. Dacă e să analizăm evoluția evenimentelor, la Moscova au acceptat cu precădere propunerile Ucrainei. Unii cercetători consideră că problema a fost soluționată în favoarea Ucrainei grație intervenției lui Nikita Hrușciiov, acesta fiind susținut de Stalin. Însă și conducerea moldovenească a cedat imediat pozițiile. Curând după „Propunerile...” sus-amintite, autoritățile moldovene i-au trimis o nouă hârtie secretarului CC al PC(b) din toată Uniunea Gh. Malenkov, în care „liderii” moldoveni nu făceau decât să repete propunerile lui Greciuha. În următoarele trei luni primii noștri conducători sovietici au întreprins încercări slabe și în fond nereușite de a păstra măcar câte ceva din pământurile basarabene cedate Ucrainei.

După război, conducerea RSSM, prinzând gust pentru conducerea birocratică a republicii, a încercat să manifeste ceva mai multă perseverență în soluționarea problemelor naționale, inclusiv a chestiunii frontierei cu Ucraina. Astfel, în 1946, la Chișinău a fost elaborată o scrisoare semnată de N. Salogor,

secretarul CC al PC(b)M, și de N. Coval, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, și trimisă lui Stalin, care conținea rugămintea „despre subordonarea administrativ-economică RSS Moldovenești a județelor basarabene Hotin, Akkerman și Ismail, care în prezent intră în componența RSS Ucrainene”. Argumentând că în momentul transmiterii către Ucraina a județelor Hotin, Akkerman și Ismail, populația moldoveană de acolo era predominantă în comparație cu cea ucraineană (28,6 % moldoveni și 25,4 % ucraineni), conducătorii RSSM au avut curajul să afirme: „La soluționarea problemei despre trecerea în componența RSS Ucrainene a județelor Hotin, Akkerman și Ismail nu s-a luat în considerație comunitatea constituită istoricește a teritoriului Basarabiei, comunitatea economică a județelor din sudul, centrul și nordul Basarabiei, comunitatea de limbă, cultură și mod de trai a naționalităților ce populau aceste județe.” Nu s-a luat în calcul că limba de comunicare a populației (inclusiv a celei ucrainene) din județele basarabene cedate Ucrainei este limba moldovenilor.

Drept consecință a neglijării „structurii economice istoric constituite a Basarabiei”, considerau conducătorii moldoveni, republica a fost lipsită de porturile de la Dunăre și Marea Neagră (Bugaz, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Vilcov, Reni), precum și de o parte importantă a resurselor.

Deocamdată, nu am putut da de urmele vreor unor dovezi că această scrisoare ar fi fost examinată la Moscova. Sau la Kremlin pur și simplu au ignorat această petiție, sau – ce pare a fi mai verosimil – conducerea moldoveană nu s-a decis să trimită asemenea document autorităților superioare. În timpul lui Hrușciov, apoi și al lui Brejnev s-au mai făcut câteva încercări anemice de corectare a deciziilor despre frontieră din 1940, în particular, s-a încercat de a atrage atenția conducerii de la Moscova asupra problemei județelor Hotin, Akkerman și Ismail. Însă asemenea eforturi se făceau la nivelul unor inițiative obștești.

Astfel, în 1958, apoi în 1985, academicianul Artiom Lazarev a trimis la Moscova un memoriu cu rugămintea „de a se examina chestiunea privind frontierele RSS Moldovenești”, în eventualitatea includerii „în componența ei a tuturor teritoriilor care îi aparținuseră ei mai înainte”. Gestul lui a fost sprijinit și de alți oameni de cultură din republică, ei toți manifestând nu numai patriotism, dar și mult curaj în acele timpuri. Dar, după cum ne putem da seama, nici aceste inițiative nu au fost examinate. **Insistența timidă a majorității absolute a intelectualității moldovene în problema frontierelor cu Ucraina constituie, pe de o parte, o mărturie despre maturizarea conștiinței naționale, iar pe de**

altă parte – o dovadă în plus a incapacității și a nepregătirii conducerii comuniste a Moldovei de a apăra interesele naționale prin prisma unui șir de chestiuni principale.

Este de-a dreptul uimitor următorul fenomen înregistrat în mijlocul elitei politice de la Chișinău în primii ani de regim sovietic. După cum am remarcat, conducătorii RSSM nu aveau curajul să revendice teritoriile basarabene și din stânga Nistrului, cedate de Kremlin Ucrainei, și care trebuiau să revină pe bună dreptate nou-formatei RSS Moldovenești. Încercând să-și reabiliteze comportamentul anemic sau paralizia pe care le-au avut în 1940, odată cu apropierea de Moldova a Armatei sovietice, în primăvara lui 1944, ei au început a formula pretenții față de... România! Acest fapt surprinzător este demonstrat și de un document depistat recent și valorificat în premieră în noua carte a subsemnatului, pomenită mai sus.

Astfel, la 24 august 1944, conducătorii RSSM, aflându-se încă la Soroca, adresează un memoriu lui Stalin, în care pun problema includerii în RSSM a 15 (cincisprezece!) județe din România, mai exact din Moldova din dreapta Prutului, din Bucovina de Sud, Transilvania de Nord și Maramureș, cu o populație de peste trei milioane de locuitori. Motiv pentru aceste pretenții teritoriale îl constituia o ciudată grijă a liderilor noștri de partid pentru monumentele de istorie și cultură vechi, inclusiv biserici și mănăstiri, care trebuiau, chipurile, scoase din mâinile burgheziei române. Acest memoriu, după cum ne-am putut convinge, nu a fost luat în seamă de conducerea de la Kremlin: se vede că Stalin avea totuși o viziune mai realistă asupra unor probleme de politică națională și internațională. În plus, se mai vede că Stalin cunoștea nu rău cadrele din RSS Moldovenească și capacitățile acestora...

4. Conducătorii: străini, înstrăinați, ai noștri... Cine și cum au condus RSS Moldovenească?

Principala pepinieră de cadre pentru nou-creata, în 1940, RSS Moldovenească era Transnistria. Primele persoane ale fostei autonomii moldovenești în componența RSS Ucrainene ulterior au devenit primele persoane ale noii republici unionale. Printre acești, după cum se spunea pe atunci „tovarăși verificați”, se numărau și: primul secretar al CC al PC(b) M P. Borodin; secretarul cu propaganda și ideologia S. Zelenciuc; conducătorul Guvernului T. Constantinov. Trecând prin „selecția naturală” a epurărilor staliniste, acești oameni, „transplantați” pe pământul basarabean, au adus cu ei într-un mod organic, în Basarabia „reunită”, algoritmele înrădăcinate în Transnistria ale conducerii și administrării, un set standard de practici birocratice

staliniste. Erau destul de frecvente și viciile personale ale conducătorilor moldoveni din acea epocă a stalinismului tardiv. Apucăturile boierești, aroganța și trufia primului secretar al PC(b) M P. Borodin conviețuiau, vrei, nu vrei, cu setea de căpătuială și lipsa de onestitate, orgoliul nemăsurat, dorința de a deveni cu orice preț persoana numărul unu în RSSM a șefului Guvernului, T. Constantinov.

Lupta pentru întâietate la căpătuire și la orgolii, intrigile continui din sânul conducerii au generat multe situații penibile în care erau implicați demnitarii de la Chișinău. Printre acestea se numără și un episod pe cât de revoltător, pe atât de edificator: P. Borodin a tras din armă de foc în cauciucurile unui automobil numai pentru faptul că șoferul nu a cedat întâietate „nacialnicilor” – șefimea de pe atunci nu respecta poporul pe drumuri, chiar dacă șefii se deplasau fără girofaruri. Cazul este descris în noua mea carte despre RSSM în epoca stalinismului. După apariția volumului, am revenit la acest monstruos scandal, ca să aflu niște amănunte uimitoare. Incidentul cu șoferul ce nu cedase lui Borodin întâietate avusese loc lângă Bender, unde acesta mersese la vânatoare, în ajunul revelionului. Borodin a avut imprudența să povestească despre aceasta colegilor săi din conducerea partinică de vârf, prezenți la vânatoare. După revelion, șeful Guvernului RSSM, Tihon Constantinov, l-a convocat pe ministrul de Interne, Nicolai Sazâkin, ca să-l întrebe de ce nu este nicio reacție de la Moscova în legătură cu incidentul de la Bender și cerându-i să informeze încă o dată despre aceasta Centrul. Însă ministrul avea la Moscova șeful său direct, Beria, pe care, firește, îl informase, Lavrenti Beria, la rândul-i, informându-l, desigur, și pe Stalin despre „năzdrăvăniile” liderilor de la Chișinău. Stalin, Malenkov și Beria au preferat însă să aplaneze scandalul cu P. Borodin... De ce oare? Răspunsul l-am aflat în urma unei investigații suplimentare, când am descoperit rezoluția lui Stalin scrisă pe marginea informației cu episodul scandalos din pădurea de lângă Bender. Iată ce scria Stalin în rezoluție: „Această alianță trebuie păstrată cu orice preț. În caz contrar, cum vom explica noi poporului moldovean diferența dintre vechiul și actualul sistem social”. Ce-i drept, când a fost nevoie, „alianța” de care vorbea Stalin a fost totuși destrămată – așa ceva s-a întâmplat atunci când a convenit sistemului.

Și dacă incidente de felul celui de la Bender au fost camuflate, a fost imposibil să se ascundă de ochii lumii furturile masive de bunuri materiale în Basarabia. După instaurarea regimului sovietic a fost confiscată și naționalizată o cantitate importantă de mărfuri și resurse de la întreprinderile private. În plus, bunuri semnificative au rămas în apartamentele și casele

părăsite ale unor oameni avuți și ale reprezentanților vechii administrații, care s-au evacuat în forță în România. Conform legii, aceste bunuri aparțineau statului și urmau a fi vândute prin rețeaua comercială de stat. Însă în realitate, un desant de cinovnici de la Tiraspol, sosit în Basarabia, a început să dispună de aceste bunuri după placul lor: fie că le luau gratis, fie că le achiziționau la prețuri simbolice.

În abuzuri de tot felul s-a implicat un număr mare de persoane de răspundere, inclusiv conducerea superioară a republicii. Cu toate acestea, semnalele despre crimele săvârșite și despre rezultatele controalelor efectuate de Comisariatul Poporului pentru Controlul de Stat al RSSM zăceau la dosar. Procuratura republicii, de ochii lumii, a deschis câteva dosare penale împotriva câtorva șefi mărunți. Îmbogățirea nelegală, furtul și jaful nu mai încetau, încât se crea impresia că vine sfârșitul lumii. Comisarul Poporului pentru Controlul de Stat al URSS, L. Mehlis, l-a convocat la Moscova, pentru a da lămuriri, pe șeful Guvernului Moldovei, Constantinov, care s-a grăbit să se căiască pentru „greșelile” comise și a recunoscut doar în ceea ce privește propria persoană primirea nelegală de mărfuri și comercializarea lor „prin speculație” – așa se numea pe atunci contrabanda... Nu voi intra în amănunte privind această istorie mai mult decât dubioasă. Numeroase amănunte puteți afla din cartea mea, acestea constituind **o lecție extrem de instructivă și actuală pentru toți cei care își închipuie că istoria va trece sub tăcere abuzurile, infracțiunile, furturile, jafurile săvârșite de ei...**

Poporul a judecat cu severitate aceste și alte acțiuni asemănătoare ale comuniștilor „transplantați” de către Moscova în Basarabia pentru edificarea „unei vieți mai luminoase”. „Ei au venit la noi nu ca niște frați doriți, așteptați... – se revolta autorul unei scrisori anonime trimise la Moscova. – Ei au venit ca niște cuceritori... Averele celor plecați [în România – V.P.] au împărțit-o înde ei și nimic nu a ajuns la cei care au trăit mereu în sărăcie. Zilnic, camioane cu bunuri de-ale refugiaților erau trimise în partea cealaltă a Nistrului. Covoare – și mulți, bunăoară, preoții din sate, aveau zeci de covoare; mobilă, lenjerie de corp, lenjerie de pat, îmbrăcăminte, veselă, obiecte de aur și alte materiale prețioase, paltoane, șube... Într-un cuvânt tot ce se găsea în casele părăsite, totul era luat, însușit de către lucrătorii de partid și alți funcționari. Nimeni nu dădea nimănui vreo dare de seamă de unde au fost luate lucrurile și erau o mulțime mare de bunuri care ar fi ajuns pentru toți oamenii săraci. Te durea inima privind la acest jaf nimicitor... Ceea ce au făcut românii în 22 de ani, lucrătorii voștri de partid, alți funcționari veniți

au făcut în numai șapte luni. Din locuitorul pașnic, smerit, modest, cum era dintotdeauna basarabeanul, ei au făcut un locuitor înrăit, cuprins de ură, scuipat și murdărit din cap până în picioare...”

Ruptura dintre „ai noștri” și „ai lor”, dintre popor și autorități se adâncea și din cauza disonanțelor de ordin cultural și lingvistic. Toți cei trei conducători ai Moldovei, veniți la putere în 1940, nu știau limba băștinașilor: nici Borodin, primul secretar al CC al PC(b)M; nici Constantinov, președintele Consiliului Comisarilor Poporului; nici Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al Republicii. Moldovenii și reprezentanții noilor autorități nu se puteau înțelege în sensul elementar al acestui cuvânt. Așa era până la război. Însă puține s-au schimbat și după terminarea războiului. La 1 ianuarie 1945, în aparatul CC al PC(b)M erau doar 12,5% moldoveni, printre secretarii comitetelor județene de partid ei constituiau 20,8%, printre secretarii comitetelor raionale – 7,4% iar printre secretarii comitetelor orășenești moldoveni nu erau în genere. O situație analogică era și în organele sovietice. Printre președinții sovietelor orășenești și ai comitetelor executive raionale moldovenii alcătuiau 22,4%, printre șefii secțiilor agricole raionale – 18,3%. În condițiile crizei de cadre și a debandadei organizatorice la posturi de conducere adeseori ajungeau persoane întâmplătoare, care nu aveau nici experiență de muncă, nici cunoștințe. Acești administratori grosolani în multe situații arătau un nivel foarte scăzut al moralității, comiteau numeroase ilegalități.

Controlul efectuat în Moldova în noiembrie-decembrie 1944 de către o comisie din Moscova a înregistrat multe abuzuri ale funcționarilor locali: bătăi și arestări nelegitime ale țăranilor, confiscarea averilor lor, beții și poligamie. „Populația locală adeseori generalizează aceste fapte și nu le percepe ca pe niște acțiuni reprobabile ale unor funcționari, ci ca un comportament al tuturor rușilor”, se sublinia în memoriul prezentat de comisie, în ianuarie 1945, conducerii PC(b) din toată Uniunea. Lucrătorii de partid delegați din alte regiuni ale URSS, de regulă, nu știau graiul moldovenesc (adeseori și în cazurile când scriau în formulare că ar fi „moldoveni”) și nu puteau comunica cu populația locală, moldovenească. Un lucrător al Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru Moldova, vizitând în 1946 r-nul Nisporeni, relatea următoarele: „Acolo organizațiile de partid numără 73 comuniști, dintre aceștia doar doi sunt moldoveni, dar nici aceștia nu sunt locali, ci veniți. Când m-am interesat cum țin ei legătura cu populația, mi s-a spus că prin intermediul traducătorului”. **Era imposibil să conduci RSS Moldovenească, care, totuși, acum nu era**

o provincie a Imperiului Rus, ci un stat, fie el și incomplet, în componența URSS. Mai exact, această posibilitate – de a conduce – exista, însă, în asemenea caz, includerea Basarabiei în componența URSS într-adevăr ar fi căpătat trăsături de ocupație. Interesele comunismului sovietic reclamau „naturalizarea” autorităților comuniste în republică.

În acest scop au fost puse în mișcare instrumentele presiunii administrative și ale „obligativității de partid”. La 7 iunie 1946, Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru Moldova a adoptat o hotărâre specială prin care obliga toți lucrătorii de partid, sovietici, comsomoliști și sindicali să studieze limba moldovenească.

Precizăm că acest Birou al CC al PC(b) din toată Uniunea pentru Moldova era un organ de partid superior ce funcționa pe teritoriul RSSM, dar se subordona direct Moscovei; ceva similar exista și pentru republicile baltice, cele caucaziene; în anii '20 a activat un astfel de birou și în Asia Mijlocie etc. Formate din persoane foarte competente, Birourile respective, cum s-ar zice acum, „monitorizau situația de pe teren”. În trecut fie spus, tocmai acest Birou de la Moscova, responsabil pentru situația din Moldova, a raportat conducerii supreme a URSS adevărul – tăgăduit de liderii de la Chișinău – despre proporțiile tragice ale foametei din Moldova, membrii Biroului sugerând să vină A. Kosâghin în Moldova, pentru a vedea adevărata stare de lucruri.

E de menționat că problema studierii limbii băștinașilor de către funcționarii de partid și de stat nu a fost pusă de moldoveni, ci de ruși, adică nu de la Chișinău a venit inițiativa, ci de la Moscova. După apariția cărții mele *RSSM în epoca stalinistă. 1940-1953*, continuând să fac anumite precizări, am avut ocazia să vorbesc cu unicul rămas în viață dintre acei colaboratori ai organului respectiv al PCUS. L-am întrebat, printre altele, care a fost motorul sau motivația acelei hotărâri privind învățarea graiului nostru de către funcționarii veniți din Rusia în RSSM. Răspunsul a fost atât de neașteptat, ba chiar uluitor, încât la început nici nu-mi venea a crede în spusele acelui veteran de partid comunist. Dar curând am găsit și o confirmare de arhivă – o notă informativă secretă, trimisă pe numele lui Stalin, în toamna anului 1945. În acest document secret se subliniază că necunoașterea, de către funcționarii și specialiștii veniți în RSSM, a limbii și culturii naționale, poate submina edificarea socialismului în URSS, iar în ultimă instanță, această necunoaștere poate conduce și la destrămarea URSS...

Și nu în zadar prin această hotărâre se recomanda studierea limbii de două ori pe săptămână:

funcționarii de rang înalt o învățau dimineța, de la 8.00 până la 11.00, iar cei din veriga medie și inferioară – seara. Lucrătorii aparatului de partid și de stat al RSSM s-au apucat destul de energic de studierea graiului moldovenesc, însă în „termenele de șoc”, foarte reduse, nu au obținut succese deosebite. Curând s-a recunoscut că foarte mulți din cei veniți s-au ocupat de studierea limbii băștinașilor prea de tot superficial. Într-o serie de raioane cercuri de studiere nu funcționau în genere, iar în or. Bender frecvența cursurile de limbă doar unul din cinci funcționari.

Așa cum se întâmpla adesea în practica birocratică, interesele luptei pentru „victoria comunismului în lumea întregă”, au fost strămtorate de interesele de moment și circumstanțele specifice ale vieții și activității funcționării rusofone din Moldova. Din motive strict personale sau, mai exact, din rațiuni ce țin de viața cotidiană, mulți funcționari, de-ai noștri, moldoveni, erau interesați mai curând de rusificarea conducerii de stat și a comunicării interetnice decât de studierea conștiințioasă a limbii moldovenilor. Apoi, era imposibil ca această evoluție, nefavorabilă în primul rând pentru politica națională a Moscovei, să fie frânată numai prin acțiuni administrative ale puterii centrale. Funcționarii rusofoni și membrii familiilor lor trebuiau să aibă niște motivații: în primul rând, ideea de „sedentarism”, în al doilea rând, ca graiul moldovenesc să devină cu necesitate un mijloc de comunicare interetnică cotidiană.

Or, așa ceva era imposibil de realizat într-un cadru cronologic restrâns al unei campanii propagandistice de șoc. Tocmai de aceea o alternativă reală a rusificării definitive a conducerii RSSM, iar în consecință – și a dezbinării culturale globale putea fi numai promovarea în posturi de conducere a etnicilor moldoveni, mai ales în veriga inferioară a administrației, pregătirea cadrelor în limba națională etc. Pentru aceasta, firește, era nevoie de oameni instruiți, însă ei lipseau catastrofal. Mulți se refugiaseră în dreapta Prutului. În 1945 se făcea simțită o adevărată criză în învățământ. Fiind necesare 10 000 cadre didactice, după plecarea administrației române, în Moldova au rămas numai 1 195 de învățători, sau 11% (menționăm că pierderi similare a suferit și clerul basarabean – până la 90% preoți și dascăli s-au refugiat în România, de unde mulți și fuseseră trimiși). Infrastructura culturală a RSS Moldovenești trebuia de facto creată din nou. Știm că pentru aceasta a fost nevoie de o perioadă de timp. **Și totuși, majoritatea celor prezenți în această sală au căpătat studii, s-au format ca reprezentanți ai intelectualității moldovenești în cadrul primei organizări statale de la noi – RSS Moldovenească**

și, în linii mari, dacă e să ne referim la perioada poststalinistă, sub ocrotirea acestui stat.

Este o afirmație la fel de adevărată ca și aceea că vechea intelectualitate moldovenească, formată în perioada interbelică, era, în genere, purtătoarea tradițiilor culturale românești. Dar anume din acest motiv cei care nu au vrut, nu au putut sau nu au reușit să se refugieze în România au devenit, în ultimă instanță, subiecții principali ai represiunilor și fără-delegilor staliniste. Pe o anumită perioadă, poporul a rămas în genere fără intelectualitate națională. Ca rezultat, după război, sciziunea dintre funcționarii veniți din afara RSSM și cei moldoveni a fost aprofundată și de excluderea violentă a moderatorului firesc al comunicării între popor și autorități – vechea intelectualitate, al cărei loc încercau să-l ocupe niște parveniți prost instruiți. **A trebuit ca intelectualitatea moldovenească să fie creată, practic, din nou: din „cioburile trecutului”, păstrate ca printr-un miracol, și din „noii moldoveni”, instruiți în școlile sovietice – adică noi, generațiile noastre de intelectuali, cei prezenți în această sală.**

Este de la sine înțeles că societatea moldovenească după război era destul de primitivă și dezbinată. **În lipsa intelectualității – cea veche se refugiase ori a fost supusă represiunilor, iar cea nouă încă nu se formase – poporul și autoritățile existau dacă nu separat unul de altul apoi, în multe privințe, trăiau în lumi paralele: unii mureau de foame, alții primeau pachete cu produse alimentare. Unii trebuiau să învețe graiul moldovenesc, alții, ca să poată obține studii de calitate, trebuiau să învețe rusa. Unii propagau ateismul și făceau agitație antireligioasă, alții, în același timp, își frământau mințile de unde să cheme un preot pentru a face rânduiala creștină, doar foarte mulți clerici s-au refugiat ori au fost arestați și deportați. Unii puneau la cale cum să-i bage pe oameni în colhozuri, căci dacă nu faci asta, te trimite pe tine la urșii polari; alții își frământau mințile cum să scape de colhozuri, cum să-și păstreze măcar ceva din cele agonisite pentru a supraviețui în timpul foametei.**

Așadar, viața poporului și cea a autorităților decurgeau paralel. Decalajul dintre autorități și popor exista și în Basarabia românească, însă acolo autoritățile cel puțin vorbeau cu poporul în aceeași limbă. Acum însă „nacialnicii” comunicau cu poporul prin intermediul traducătorilor. Unde mai pui că discuția se purta cu accent sovietic, comunist, represiv.

Desigur, așa ceva nu putea să dureze mult. Necesitățile administrării și propagandei comuniste cereau completarea cu moldoveni a infrastructu-

rii birocratice și culturale. Acești „moldoveni noi” trebuiau să obțină studii. Accesul la cunoștințe se lărgea în mod obiectiv. Moscova nu ți-e București: funcționari, învățători și preoți care vorbesc cu poporul aceeași limbă nu pot fi trimiși de acolo.

În fosta Basarabie a prins să funcționeze așa-zisul „ascensor social”. Pentru a fi admis în acel ascensor trebuia să plătești. Să plătești prin a te lăsa de Dumnezeu, fie numai și de ochii celor suspuși; să plătești prin a învăța limba celor veniți, uneori în detrimentul limbii materne; să plătești prin a te alinia politicii autorităților, inclusiv în acțiuni sinistre ca deportările, arestările, repressiunile, sau, în cel mai bun caz, să taci, să te faci a nu observa fărădelegile...

Acum este dificil să comparăm perspectivele de viață ale moldovenilor: sovietice (postbelice) și românești (interbelice), posibilitățile și șansele pe care, ghidându-se de propriile interese, le ofereau aceste regimuri autoritare basarabenilor; este greu să apreciem capacitatea de muncă, rapiditatea declanșării mecanismelor sociale și prețul pe care l-ar fi plătit oamenii pentru progresul social.

Eu știu, firește, că strămoșii mei nu au fost nici pe de parte boieri sau aristocrați, ci niște țărani basarabeni onești. Experiența personală și de familie este instructivă dar, din păcate, nu și atotcuprinzătoare. De aceea unul din viitoarele mele proiecte va fi consacrat istoriei social-politice și culturale a Basarabiei în componența României – de la 1918 până la 1940.

Bineînțeles, nu intenționez să pun întrebări naive de genul care regim a fost mai bun etc. Pur și simplu, vreau să creez o bază științifică pentru discutarea unor chestiuni actuale precum: ce am devenit noi astăzi? cum eram noi ieri și alaltăieri? Cert este că oricare perspective ne-ar fi deschis organizarea sovietică, de stat, forma ei stalinistă la finele anilor 1940 a degradat evident deoarece a recurs la violență și represii atunci când era insuficientă de devotament, entuziasm și convingere ideologică, comunistă. Dar de unde erau să apară acestea peste noapte la niște foști cetățeni români? Degradarea avea loc pe toată linia, aparatul administrativ funcționa foarte ineficient, unii oameni care au acceptat colaborarea cu regimul se transformau, după expresia lui Cinghiz Aitmatov, în mancurți – oameni care-și pierdeau rădăcinile naționale.

5. Credința strămoșilor ca o formă importantă de rezistență față de regimul totalitar

În Basarabia, apoi în RSS Moldovenească – trebuie să recunoaștem franc – nu a existat față de regimul sovietic o rezistență puternică, organizată, pe termen lung, ca în Țările Baltice, de exemplu.

Totuși, unele fațete ale acestei rezistențe au fost intenționat trecute cu vederea sau diminuate. Cu atât mai surprinzător apar ele acum, când au fost depistate mormane de dovezi documentare că basarabienii nu au acceptat să le fie călcată în picioare nici ființa umană, nici ființa națională. Mă refer, în primul rând, la lupta pentru păstrarea limbii, a folclorului, a tradițiilor populare. Au fost scriitori, preoți, profesori de licee care au fost deportați sau chiar au fost nimiciți numai pentru că nu au vrut să renunțe la alfabetul latin, românesc, interzis de autoritățile sovietice încă în noiembrie 1940; alții – pentru că nu au vrut să accepte jargonul rusoromân, impus de noul regim prin slujitorii lui fideli aduși în Basarabia din stânga Nistrului. Oamenii simpli – de la orașe, dar mai ales din sate – ani la rândul au practicat o formă proprie de rezistență, neacceptând limba rusă, refugiindu-se în credința și limba strămoșească, mulțumindu-se cu valorile folclorice, literare, muzicale naționale. Astfel încât la noi, spre deosebire de Țările Baltice, în forme departe de a fi violente, pe segmente departe de politica pură sau de economia activă, a existat, totuși, o puternică, impresionantă rezistență – prin religie, credință, după cum am arătat deja, dar și prin cultură, alte forme de spiritualitate națională.

Generația mea a crescut în plin socialism de factură sovietică, iar acesta includea obligatoriu și un ateism militant, agresiv. Și totuși, fiecare din noi am păstrat în suflet, ca moștenire de la părinți, un profund respect față de religie. Mulți au putut păstra și o doză mai mică sau mai mare de credință în Dumnezeu, așa cum, în pofida tuturor vitregiilor, a avut-o secole de-a rândul poporul nostru.

Am trăit și trăiesc cu convingerea, bazată pe experiența proprie și confirmată de studii de-a lungul multor ani, că în anumite situații credința ortodoxă este unica noastră șansă de a ne opune, vorba lui Eminescu, „orânduiri crude și nedrepte”. Tocmai de aceea, în calitatea mea de ministru al Apărării, în 1997, am creat la noi institutul capelanilor – mai simplu spus, al clericilor militari, duhovnici care pe parcursul istoriei au jucat un rol însemnat la întărirea stării de spirit printre apărătorii țării. Mai târziu, am lansat inițiativa și am optat pentru predarea Bazei Ortodoxiei în școli. Nu este o pură întâmplare că ani la rândul am lucrat la elaborarea celor patru volume (apărute în anii 2009-2011), consacrate istoriei Ortodoxiei la noi, sau, dacă vreți – felului cum a supraviețuit credința în Moldova sub regimul comunist sovietic. Deși am avut întotdeauna, de mic copil, un respect și un interes deosebit față de credința strămoșilor, după 858 de zile de aflare în detenție încep să vedea altfel lucrurile și oamenii din jur...

Diferite manifestări publice, întâlniri și discuții cu compatrioții noștri de pe ambele maluri ale Nistrului mi-au întărit convingerea că tocmai religia ortodoxă, credința noastră milenară poate uni cel mai sigur oamenii despărțiți acum de posturi vamale, dar care sunt frații noștri și trebuie să trăiască cu noi într-un stat, să fie cu noi un popor ce își construiește un prezent și un viitor comun.

Paradoxul situației actuale este faptul că, după prăbușirea comunismului, istoria ambelor Patriarhii – Rusă și Română – sub a căror oblăduire au trăit clericii și enoriașii în sec. XX, s-a dovedit a fi studiată mai bine decât istoria eparhiei Basarabiei și celei a Moldovei și Chișinăului.

Nu ne rămâne decât să ne exprimăm regretul pentru această stare de lucruri, căci rezistența prin credință a basarabenilor față de regimul totalitar merită studiată atât datorită amplitudinii, cât și datorită unui specific ce o evidențiază în raport cu alte republici din URSS. Astfel, în 1946, Moldova ocupa primul loc, printre republicile ortodoxe din URSS, în privința numărului de biserici parohiale și al caselor de rugăciuni, calculate la 100 000 locuitori. La acest indice RSSM depășea întrucâtva Ucraina cu tot cu regiunile ei de vest, lăsând cu mult în urmă Bielorusia (aproape de trei ori) și cu atât mai mult Rusia, unde numărul bisericilor la 1 000 locuitori era de nouă ori mai mic decât în Moldova. Cu tot caracterul convențional al acestor comparații, care nu iau în calcul corelația populație urbană – populație rurală, capacitatea parohiilor, numărul real de enoriași, precum și evaluarea aproximativă a populațiilor din regiunile de vest ale Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei, trebuie să recunoaștem că „ortodoxia de la frontieră” a Moldovei (alături de Ucraina de Vest) a fost de la bun început unul dintre teritoriile cele mai problematice pentru un stat al ateismului militant și agresiv cum era URSS.

O serie de particularități ale Moldovei (modul de viață mai mult rustic al majorității populației, componența aproape că exclusiv bărbătească a consiliilor bisericești și a comisiilor de revizie, numărul mare de preoți tineri, nivelul redus de instruire a majorității populației) până la începutul anilor 1950 țineau la un nivel categoric ridicat imunitatea ortodoxă a populației republicii. Chiar și în timpurile când Consiliul pentru treburile religiei raporta la Secția de propagandă a CC al PCUS „despre scăderea neîncetată a influenței Bisericii asupra populației”, lucrătorii acestui consiliu trebuiau să recunoască faptul că „în unele republici religiozitatea este încă foarte mare”, și pe primul loc în URSS, bunăoară la numărul de botezuri la 100 de nou-născuți, se situa mereu RSS Moldovenească.

Funcționarii Consiliului pentru treburile Bisericii Ortodoxe Ruse (BORu), iar mai apoi Consiliul pentru treburile religiilor au considerat întotdeauna Moldova ca un „punct fierbinte” unde, în pofda agitației antireligioase care, ce-i drept, de cele mai multe ori era formală sau stupid-agresivă, „în comunitățile religioase nu decurgea totul pașnic; se admiteau excese administrative față de credincioși”, iar „preoțimea se remarcă printr-un activism înalt”. Clericii și enoriașii moldoveni se opuneau și conspirativ eforturilor antireligioase ale autorităților.

Poziția activă a credincioșilor moldoveni în perioade critice pentru istoria BORu, în opinia mea, a jucat un rol important la păstrarea credinței ortodoxe și a credincioșilor în URSS, fiind un factor politic cu o semnificație deosebită.

Anume predispoziția credincioșilor moldoveni la rezistență i-a obligat pe comuniști să țină cont cel puțin de faptul că în Moldova este înaltă religiozitatea, a arătat funcționarilor că „nu este bine să stârnești nemulțumirea credincioșilor prin manifestații sovietice, mai ales în Moldova”. „Fenomenul moldovenesc” provoca îngrijorarea autorităților de la Moscova până la sfârșitul existenței URSS.

Încercând să înțeleg fenomenul religios basarabean-moldovenesc, izvoarele și rădăcinile tăriei ortodoxe a poporului nostru, adeseori mă întorc spre figura luminoasă a arhimandritului Venedict (Poliakov), care a păstorit Eparhia Moldovei și Chișinăului în anii 1947-1948. Întreaga viață a acestui episcop a fost legată de Basarabia. În România interbelică, Poliakov de câteva ori a fost arestat, condamnat la închisoare, expulzat din țară. Conform unei mărturii de-a sa, nici nu mai ținea bine minte câte procese de judecată a avut în acea perioadă. Paradoxul lui Venedict constă în aceea că autoritățile române îl acuzau de „rusofilie” și el însuși nu ascundea acest sentiment; iar sovieticii, în persoana împluternicului Consiliului pentru treburile BORu, Romenski, îl acuzau de „naționalism moldovenesc”, de „autocefalism” etc. Cu toate aceste contradicții ce i-au marcat adânc viața, tocmai arhimandritul Venedict (Poliakov) poate fi considerat pe drept, din 1940 încoace, o față bisericească ce a oferit mereu un model de slujire onestă enoriașilor, iar în ultimă instanță – și poporului.

Avem un caz aproape clasic de dedublare a identității sau identitate dedublă, aflată mereu „între două focuri”, iar „cazul arhimandritului Venedict” nu este nici pe departe unic. Și nu numai în rândul clericilor, dar în genere al intelectualilor basarabeni, dacă nu a întregii populații basarabene...

6. Matricea moldovenească: de la independență la afirmare ca stat

De mai bine de 20 de ani, intelectualii din statele „post-sovietice” (cu excepția țărilor baltice), la diferite grade ale profesionalismului, sincerității și idealismului, încearcă a răspunde la niște întrebări „blestemate”, precum: *Cine suntem?* și *Încotro mergem?* Aș mai adăuga, în acest context, încă o întrebare: *La ce ne putem alinia (alătura)?* sau *Cu cine ar trebui să mai fim?*

Este necesar să înțelegem și să explicăm și altora cum, în ce mod „omul sovietic” a reușit să se adapteze la realitățile postcomuniste și, mai ales – cum a putut (sau nu a putut) adapta aceste realități la obiceiurile, deprinderile, rădăcirile și prejudecățile sale.

Îmi este greu pe suflet, dar nu pot să nu spun acest adevăr: **elita noastră politică, spre deosebire de intelectualitatea științifică și de creație, a răspuns la această întrebare demult și univoc: se poate adapta, practic, la orice – și la democrație, și la totalitarism, și la altceva ce i s-ar propune...**

Dacă e să vorbim la modul serios, cei 50 de ani de aflare a noastră în cadrul URSS, perioadă la care m-am referit în prelegerea de astăzi, nu au trecut în zadar. Am devenit mai instruiți, mai puternici, a crescut o nouă intelectualitate națională. Ne-am dezvoltat însă într-o paradigmă străină. Pentru noi decidea imperiul. Iar când a venit timpul să decidem noi pentru noi, ne-am împrăștiat ca potârnicile, supraviețuind chinuitor, obținând o bucată de pâine cu orice preț, pe orice căi. Unii s-au îmbogățit nu se știe cum, alții au sărăcit nu se știe de ce.

Circa un milion de concetățeni de-ai noștri au părăsit țara – unii plecând peste hotare la munci, alții – pentru totdeauna. Pierderile demografice ale Moldovei sunt acum de câteva ori mai mari decât cele provocate de deportările staliniste. Unde, de ce au plecat sutele de mii de oameni care, cu 22 de ani în urmă, ieșeau entuziasmați în piața centrală a Chișinăului, ce s-a întâmplat cu ei, unde s-au risipit visele și speranțele lor? Iar problemele vechi nu s-au rezolvat, mai mult, unele au devenit astăzi și mai acute decât ieri.

Am început prin a lupta contra privilegiilor, ca să ajungem astăzi la un decalaj colosal între veniturile câtorva sute de indivizi „situați sus” și cele ale sutelor de mii de concetățeni „situați jos”. După 22 de ani de independență, foarte mulți moldoveni au ajuns la starea de mizerie descrisă de Maxim Gorki în piesa dramatică numită în română frumos, metaforic – *Azilul de noapte*, dar care în original sună înspăimântător: *Ha dne*. Rămâne mereu actuală problema pasivității, a lehametei, deznădejzii mul-

țimilor de oameni. Răbufnirile episodice de activism ori capătă o formă nelegitimă, ori „se evaporază”, fără a găsi ecou și susținere la elitele politice.

Însă, și mai mult decât lipsa unor succese economice mă frământă alte pierderi. **Unde este ideologia noastră de stat? Ce valori, ce idealuri ne unesc pe noi toți – poporul, elita intelectuală, oamenii de afaceri, politicienii?** Oare chiar să fim sortiți să risipim bunuri materiale și spirituale, să cheltuim valoroase energii umane, discutând veșnic, până la absurd, ceea ce ni s-a impus sau am inventat noi încă în anii '20 ai secolului trecut?

Regimul sovietic ne propunea scopuri, repere și valori false: „biruința comunismului peste 20 de ani”, „apartament cu toate comoditățile pentru fiecare familie în anul 2000” etc. Însă datorită muncii noastre asidue, chiar dacă numai ne prefăceam că credem în aceste promisiuni utopice, am obținut unele realizări reale, concrete, palpabile. Clasa politică de astăzi din Republica Moldova nu propune poporului niciun fel de scopuri concrete, ci doar promisiuni. Da, mulți lideri actuali promit poporului marea și sarea, inclusiv diferite uniri și aderări care, chipurile, ar rezolva problemele noastre odată și pentru totdeauna. O spun în cunoștință de cauză, din experiența acumulată: mulți dintre cei care strigă sloganuri despre uniri și aderări nu cred în ele, de aceea nici nu luptă sincer pentru realizarea lor. Pentru majoritatea dintre aceștia, sloganele sub care cută febril aderenți, reprezintă doar o modalitate de a acumula capital politic. În realitate, aici se întrevede o „politică a struțului”, a fricii de răspundere, o încercare de a fugi de responsabilitate pentru destinul poporului și al statului nostru. Și cu prețul unei fugi de realitate unii doresc să-și păstreze în continuare avantajele, privilegiile, veniturile.

Oare nu avem cumva în noi înșine, în istoria noastră, un defect ascuns, care ne împiedică să ne dezvoltăm normal, să ne propunem scopuri demne și viabile și să le realizăm onorabil? Și dacă-i așa, care să fie diagnoza, care să fie tratamentul?

În sociologia contemporană se discută mult despre matricele instituționale socio-culturale, pe baza cărora se formează, se dezvoltă și se schimbă (sau nu se schimbă) popoarele și statele. Condiția principală pentru funcționarea acestei matrice este statul.

Și aici ajungem acolo de unde am început... Situați la răscrucea drumurilor militare ale Europei, noi am fost mereu prizonierii locului nostru de dănuire. Mereu alții au decis care sunt frontierele noastre și cărui stat să aparținem. Prea mult timp

am trăit după șabloane străine. Ieșirea din URSS ne-a pus cu totul nepregătiți, dezarmați, în fața istoriei. Am devenit implicați într-o adevărată mișcare browniană de ordin geopolitic.

Unul din marile eșecuri ale edificării noului nostru stat constă în faptul că ai noștri conducători – spre marele nostru regret – nu au gândire de stat. Poporul își dă seama că oamenii de stat sunt trecători, niște apariții efemere pe scena politică a țării. De altfel, și demnitarii cu pricina înțeleg asta...

Activitatea politică, al cărei sens este găsirea unui consens între părțile ce luptă pentru putere, prin elaborarea unor reguli ale jocului ce trebuie respectate de către toți, la noi se reduce la intrigi, certuri, bătălii subterane, iar în ultimă instanță – la o penibilă amăgire și înjosire a poporului care nu mai speră la ceva bun, pentru că este prea de tot deceptat, deznădăjduit, sărac, stresat, chinat de mici și mari probleme cotidiene...

Cu 182 de ani în urmă, în 1831, un anonim din Basarabia a trimis o plângere către A. Benckendorf, șeful Secției a III-a a Cancelariei Alteței Sale Imperiale. Pe cine credeți că se plângea acest jălbaș anonim din Basarabia? Pe deputați... Da, pe deputații Adunării boierești de atunci. Acuzând necruțător elita basarabeană că ar „căuta numai îmbogățire”, „fără a face ceva pentru binele poporului și pentru ordine”, el îl implora pe Benckendorf: „Dacă conducerea întinsei Rusii” nu se va amesteca în situația creată, ci doar va aștepta jalbe și denunțuri din partea locului, atunci „nu încapere vreo îndoială că fărădelegile, abuzurile nu se vor opri niciodată”.

Și aceasta nu e totul... Mă aflu în posesia unui document uluitor care nu a fost dat publicității încă, astfel încât ofer Domniilor Voastre privilegiul de a lua cunoștință de el în premieră. Este vorba de un raport elaborat ceva mai înainte de scrisoarea anonimă amintită mai sus. Astfel, în 1822, la zece ani după încorporarea Basarabiei, țarul Rusiei Alexandru I primește o analiză întocmită, la cererea sa, făcută de doi miniștri de primă importanță: de interne – Victor Kociubei și de externe – Karl Nesselrode. Am rămas mirat de nivelul înalt la care se făcea acest raport analitic despre mica provincie Basarabia. Și mai mare mi-a fost mirarea când am văzut că la sfârșitul documentului nu se fac niciun fel de propuneri care păreau necesare: de ex., consolidarea organelor de stat în Basarabia, sporirea finanțării pentru asemenea organe, creșterea numărului de agenți informatori etc. Am găsit răspunsuri la întrebările ce mă frământau citind atent titlul raportului celor doi miniștri de prim rang către țarul rus: *О состоянии умов интеллигенции Бессарабии*, adică *Despre*

starea de spirit a intelectualității din Basarabia. Cineva poate să nu creadă, dar din conținutul acestui raport reieșea că Imperiul Rus nu trebuie să cheltuiască nimic pentru a-și consolida pozițiile în Basarabia... De ce?, veți întreba. Pentru că intelectualii de aici, adică boierii, funcționarii, probabil și clericii locali sunt foarte învrăjbiți, „se mănâncă” atât de mult, atât de strașnic înde ei, mereu bârfindu-se, „turnându-se”, clevetindu-se reciproc, încât nu e nevoie de niciun fel de agenți de informare trimiși tocmai de la Petersburg...

După cum vedeți, anonimul basarabean, probabil, fără să vrea, a dezvăluit secretul secular al „matricei basarabene”. De fapt, el confirmase, indirect repetase observațiile celor doi miniștri ruși de prim rang în ierarhia de la curtea țarului și în genere în viața Imperiului Rus.

Nouă ne este acum rău și neconfortabil pentru că nu mai avem cui ne plânge, nu mai avem unde trimite jalbe și denunțuri! – nici sultanului de la Istanbul, nici craiului de la Viena, nici țarului rus, nici regelui României, nici măcar secretarului general al CC al PCUS! Ne este foarte greu, căci trebuie să mizăm numai pe noi înșine! Și iată că elitele noastre politice au început a căuta noi arbitri supremi: ba la Bruxelles, ba la București, ba la Moscova.

Or, atât timp cât ni se vor tot strecura speranțe și iluzii despre „adevărul adevărat” care se află oriunde, numai nu în Moldova, nu vom avea nici politicieni onești, nici funcționari necorupți, nici medicină ca lumea, nici educație de calitate... Nu vom avea un stat funcțional... Un stat în care oamenii să creadă, pentru care cetățenii lui ar fi gata nu numai să muncească cinstit, dar să și se jertfească, de va fi nevoie. Un stat pe care nimeni să nu vrea să-l părăsească, pentru că acest stat îi asigură o viață decentă, îl apără de necazuri și primejdii, arată tinerei generații măcar unele perspective clare. Un stat despre care cetățenii lui să spună că-l iubesc, deoarece dragostea de țară, vorba lui Eminescu, este un zid ocrotitor, la care se opresc și dușmanii, și intențiile, planurile, pornirile, proiectele dușmănoase, antipopulare, fie ele din afară, fie din interior. Însă așa ceva este la noi numai la nivelul doleanțelor...

Și atunci, ce-i de făcut? Mai așteptăm încă 20 de ani?

Vă amintiți cum am început această comunicare? Recitesc primele fraze: **„Cu aproape 22 de ani în urmă Uniunea Sovietică s-a destrămat. Comunismul s-a scufundat în vârtoarea istoriei, lăsându-ne probleme pe care el nu a reușit să le soluționeze și întrebări la care nu a putut găsi răspunsuri...”**

Tare mi-e teamă că peste alte câteva decenii, vre-

un istoric va prezenta de la tribuna Academiei de la Chişinău o comunicare cu acelaşi început, doar niţel modificat: „Cu aproape 20 de ani în urmă, statul Republica Moldova s-a destrămat... Alianţa s-a scufundat în vârtoarea istoriei, lăsându-ne probleme pe care el nu a reuşit să le soluţioneze şi întrebări la care nu a putut găsi răspunsuri...”

Nu, n-aş dori pentru nimic în lume un asemenea scenariu trist, sinistru! Pentru că şi eu, ca şi dumneavoastră, cei prezenţi în această sală, îmi iubesc sincer şi fierbinte poporul, pământul natal. Iar poporul nostru merită pe deplin o viaţă bună pe pământul udat cu sudoarea şi sângele strămoşilor.

Referitor la acest subiect au de spus un cuvânt nu numai politicienii, dar şi noi, oamenii de ştiinţă. În caz contrar, peste câţiva ani, riscăm să rămânem aici numai noi, cei care vorbim pe această temă pe care suntem nevoiţi să o abordăm noi, oamenii de ştiinţă, căci cei chemaţi – politicienii, pur şi simplu o evită, preferând oricare alte teme.

Îmi dau seama perfect că această comunicare a mea poate să placă unora, dar în egală măsură, altora poate să displacă.

Ştiu, ar fi fost mai bine să adopt în discursul meu o tonalitate mai optimistă, iar încheierea comunicării să fie şi mai mult pătrunsă de încredere într-un viitor demn pentru noi, pentru poporul nostru. Însă am ţinut să comunic ceea ce aţi avut răbdarea a asculta – fapt pentru care foarte respectuos, din suflet, vă mulţumesc. Aceasta cu atât mai mult cu cât ne aflăm la Academie, într-un Templu al Ştiinţei, al Cunoaşterii şi Adevărului, în care de secole oamenii se adună pentru a discuta, pentru a radiografia starea reală de lucruri din societate.

Să discute sincer, ca să poată găsi, de comun acord, soluţii pentru a îndrepta lucrurile acum – --uitându-se atent la trecut, analizând prezentul, dar totodată, privind în viitor.

Căci nu degeaba spunea un înţelept din Orientul antic: „**cunoaşte-ţi bine trecutul dacă vrei să mergi mai sigur astăzi şi fără teamă – mâine.**”

*Prelegere publică
ţinută la Academia de Ştiinţe a Moldovei,
3 decembrie 2013*

Idel Ianchelevici. *Tinerețe*, 1978, aliaj, ø 22 cm